

Tilburg University

Aansprakelijkheid

van Lent, L.A.G.M.; Eken, R.C.W.

Publication date:
1995

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Lent, L. A. G. M., & Eken, R. C. W. (1995). *Aansprakelijkheid: Een teken van kwaliteit*. (Research memorandum / Tilburg University, Faculty of Economics and Business Administration; Vol. FEW 694). Unknown Publisher.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

AANSPRAKELIJKHEID: EEN TEKEN VAN KWALITEIT

Laurence A.G.M. van Lent

Rob C.W. Eken*

Samenvatting

Het vraagstuk van de aansprakelijkheid van accountants is actueler dan ooit. In het onderliggende artikel wordt een theoretische beschouwing gegeven van de economische gevolgen van het beperken van de aansprakelijkheid van accountants. De beschouwing wordt ondersteund door middel van de uitkomsten van laboratoriummarktonderzoek.

Geconcludeerd wordt dat aansprakelijkheid een factor van belang is met betrekking tot de vraag naar en het aanbod van accountantscontrole. Het tonen van de capaciteit om aansprakelijkheid te dragen heeft een signaalfunctie ten aanzien van de kwaliteit van de dienstverlening.

---

*Beide auteurs zijn verbonden aan de sectie Kosten, Waarde en Winst van de Katholieke Universiteit Brabant. Drs. L.A.G.M. van Lent is tevens verbonden aan de sectie Accountancy van dezelfde instelling. Drs. R.C.W. Eken RA is als PhD-student verbonden aan het Maastricht Accounting and Auditing Research Center van de Rijksuniversiteit Limburg.

1. *Inleiding.*¹

In een opstel uit 1971 handelend over de rechtsvorm van het accountantskantoor, stelt Burggraaff (1971, p. 99) 'Aansprakelijkheid ... behoort niet tot de essentiële kenmerken van het accountantsberoep'. Dit artikel handelt over de vraag of op basis van de huidige inzichten van de economische theorie, de stelling van Burggraaff nog immer kan worden onderschreven. Deze vraag is niet alleen relevant met het oog op het steeds maar stijgende aantal juridische procedures dat wordt gevoerd tegen accountants in zowel binnen- als buitenland (zie bijvoorbeeld Langendijk, 1994, p. 93-155), maar ook gezien de in beroepskring steeds weer opkomende vraag naar mogelijke beperking van de aansprakelijkheid (Nods, 1992; Veger, 1989). Onlangs is door de grote accountantskantoren het initiatief genomen leveringsvoorwaarden op te stellen voor de door hen te verrichten werkzaamheden. Onderdeel van deze leveringsvoorwaarden zou kunnen zijn, het beperken van de contractuele aansprakelijkheid, dat wil zeggen de beperking van de aansprakelijkheid voor de schade die de opdrachtgever lijdt door wanprestatie van de registeraccountant (BW 6:74)(Heijnen, 1994). Een andere mogelijke aansprakelijkheidsgrond vloeit voort uit de wettelijke aansprakelijkheid tegenover derden (BW 6.3). Onlangs stelde Bindenga, de bestuursvoorzitter van Moret, Ernst & Young, op de NIVRA-ledenvergadering voor, te lobbyen voor een wettelijke beperking van de aansprakelijkheid (De Accountant, 1995), hetgeen mogelijk is op grond van artikel 6:110 BW. Relevant is de vraag naar de economische gevolgen van de aansprakelijkheidsbeperking. Ook de vraag naar de reden waarom niet eerder stappen zijn ondernomen om de aansprakelijkheid te beperken is van belang, gezien de reeds een tiental jaren heersende bezorgdheid over dit onderwerp in de beroepskring. Dit artikel is met name gericht op de economische gevolgen van het beperken van de aansprakelijkheid, in tegenstelling tot een even waardevolle juridische of ethische benadering. Tevens houdt dit in dat in de analyse wordt afgezien van de wettelijke controleplicht en eventuele voorschriften van de beroepsorganisatie.²

In het navolgende zetten wij uiteen, welke determinanten de economische theorie identificeert voor de vraag naar accountantsdiensten. Onderscheiden worden determinanten welke voortvloeien uit de agency-theorie (Wallace, 1987). De agency-theorie blijkt belangrijke consequenties te hebben voor de vraag hoe om te gaan met aansprakelijkheid in het licht van de functie van accountantsdiensten (DeJong en Smith, 1984). Centraal staat daarbij het begrip 'risico'. Zo is het risico dat gebruikers van financiële verslagen ondervinden omtrent de getrouwheid van de weergegeven informatie van belang. Zoals aannemelijk zal worden gemaakt is tevens van belang de mate waarin een accountant risico draagt ten aanzien van zijn vermogen in geval van onvoldoende zorgvuldig professioneel handelen. Dat dit dragen van risico belangrijk is, kan anecdotisch worden geadstrueerd aan de hand van een voorbeeld uit de Antieke Oudheid. In de vroege Griekse beschavingen had men weinig oog voor boekhoudkundige zorgvuldigheid en administratieve verrichtingen. Zo had de controle op de verantwoording over de verwerving en besteding van inkomsten, een wat primitief karakter. Deze primitiviteit komt tot uitdrukking in de voorkeur voor slaven voor de functie van 'accountant'. Deze voorkeur vloeide voort uit het wettelijk verbod vrije burgers te martelen. De verklaring van een slaaf onder (dreiging van) marteling werd betrouwbaarder geacht dan de

verklaring van een vrij burger onder ede (Lee, 1971, p. 152). Slaven hadden tenslotte een veel groter risico te dragen ten aanzien van hun persoonlijk vermogen (dat wil zeggen hun lichaam) dan vrije burgers, die hooguit materiële vergelding te wachten stond.

Dit artikel is verder als volgt ingedeeld. In paragraaf twee wordt beknopt de economische theorie ingeleid, die determinanten van de vraag naar accountantsdiensten identificeert. Met name is daarbij aandacht voor de vraag hoe deze determinanten worden beïnvloed door (de beperking van de) aansprakelijkheid. Op deze wijze kunnen voorspellingen worden gegenereerd omtrent gevolgen van aansprakelijkheidsbeperking voor de markt van accountantsdiensten. Paragraaf drie is gewijd aan de resultaten van recent experimenteel economisch onderzoek, die de voorspellingen uit paragraaf twee moge onderbouwen. Paragraaf vier ten slotte, bevat de samenvatting en belangrijkste conclusies van het betoog.

2. *Aansprakelijkheid en de vraag naar accountantsdiensten.*

In deze paragraaf worden de determinanten uit de economische theorie, die te zamen een verklaring kunnen vormen voor de vraag naar accountantsdiensten besproken. De nadruk ligt daarbij telkens op de implicaties van de theorie voor de aansprakelijkheid en de beperking daarvan. Allereerst komt in algemene termen het agency-model aan de orde (2.1), vervolgens wordt een modaliteit van dit model besproken waarin de vraag naar accounting informatie wordt gegenereerd (2.2). Paragraaf 2.3 ten slotte, behandelt de determinanten van de vraag naar accountantsdiensten.

2.1 *Het agency-model.*

In economische organisatietheorieën wordt de onderneming wel voorgesteld als een netwerk van contracten (Jensen en Meckling, 1976). Deze contracten vormen vaak de weerslag van principaal-agent-relaties, waarbij de principaal de agent in dienst neemt om hem een opdracht te laten uitvoeren. In de regel wordt verondersteld dat de risico-neutrale principaal de vermogensverschaffer is en de agent, die afkerig is van arbeid en risico, arbeid aanbiedt. Het probleem van de principaal betreft nu de agent ertoe te bewegen activiteiten te ontplooiën, welke de principaal gewenst acht. Daartoe kiest de principaal de regels van de contractuele relatie zodanig dat de agent prikkels ondervindt de doelstellingen van de principaal optimaal na te streven. De gedachte is dat, om welke reden dan ook, uitvoering van het contract waarde creëert. Het probleem van de principaal wordt met name interessant indien de relatie tussen principaal en agent gekenmerkt wordt door verschil in informatie.

Zo wordt gesproken over een *verborgen-beslissingen*probleem (moral hazard), indien beide partijen evenveel informatie ter beschikking hebben bij het opstellen van het contract, maar de beslissing die de agent neemt na het vaststellen van het contract omtrent de te verrichten inspanning, voor de principaal niet direct waarneembaar is (Watts en Zimmerman, 1986; Arrow, 1985). Deze situatie wordt ook wel aangeduid met 'ex post informatie-asymmetrie' (Beaver, 1989).

Indien de rol van de markten in beschouwing wordt genomen, doet zich nog een additioneel probleem voor. In zo'n geval heeft een vermogensverschaffer, of belegger, de keuze uit verschillende beleggingsobjecten. Dergelijke beleggingsobjecten kennen in beginsel een

uiteenlopende kwaliteit, dat wil zeggen ze verschillen in verwacht rendement en risico. Zonder adequate informatie over deze kwaliteit, is het niet mogelijk onderscheid te maken tussen de beleggingsobjecten. We spreken hier over een *verborgen-karakteristieken*probleem (adverse selection) (Akerlof, 1970). Ondanks de veronderstelling dat de belegger (principaal) kennis heeft omtrent de verdeling van kwalitatief goede en slechte beleggingsobjecten in de markt, zal hij bij zijn keuze niet zonder meer de exacte kwaliteit van een specifiek beleggingsobject kunnen vaststellen. Geconstateerd kan derhalve worden, dat reeds bij het opstellen van het contract verschil is in informatie. Vandaar dat ook wordt gesproken over 'ex ante informatie-asymmetrie'. Omdat de principaal niet vóór het afsluiten van het contract de contractuele voorwaarden kan afstemmen op de kwaliteit van het beleggingsobject, zal de principaal ervan uit gaan dat de aangeboden kwaliteit een gemiddelde is. De kansverdeling is de principaal immers bekend. Dit nu leidt echter tot aanbodproblemen. Er is namelijk geen enkel belang een kwalitatief goed beleggingsobject aan te bieden indien de beloning daarvoor slechts gemiddeld is. Deze beleggingsobjecten worden dan ook aan de markt onttrokken. Dit is niet efficiënt, aangezien de veronderstelling luidt dat in beginsel waarde wordt gecreëerd indien de contracten tussen principaal (vermogensverschaffer) en agent worden uitgevoerd. Indien het echter mogelijk is de vermogensverschaffer op niet-imiteerbare wijze te overtuigen van de gunstige karakteristiek van een bepaald object, dan zal het tot wederzijds voordeel strekkende contract alsnog doorgang kunnen vinden (Watts en Zimmerman, 1986; Arrow, 1985). In de veronderstelling van rationeel handelen door actoren, berusten de maatregelen en de kosten van het overtuigen dat de agent van goede kwaliteit is en optimale acties zal ondernemen vanuit het oogpunt van de principaal, exclusief bij de agent (Jensen en Meckling, 1976).

2.2 *Naar een oplossing voor moral hazard en adverse selection.*

Rapporten gebaseerd op accounting informatie blijken nu een instrument te zijn waarmee zowel moral hazard als adverse selection problemen kunnen worden gemitigeerd (Hendriksen en Van Breda, 1992; Bromwich, 1992; Watts en Zimmerman, 1986). Teneinde rapporten met accounting informatie te kunnen modelleren vanuit een agency-perspectief, wordt veelal verondersteld dat de principaal niet alleen de activiteiten van de agent niet goed kan observeren en het eindresultaat onvoldoende eenduidig is vast te stellen, maar tevens dat de principaal ex ante geen onderscheid kan maken tussen de aangeboden beleggingsobjecten. Rapportage houdt dan in dat het informatiesysteem het werkelijke eindresultaat transformeert. De agent geeft dus niet rechtstreeks het werkelijke eindresultaat weer, maar een signaal met behulp van het financial accounting-systeem, dat imperfect correleert met de werkelijke uitkomst. Daarnaast wordt verondersteld dat in het accounting rapport informatie is weergegeven omtrent de activiteiten van de agent (Gjesdal, 1981; Butterworth et al., 1984; Bromwich, 1992). Hiermee vervult financial accounting-informatie twee onderscheiden functies: stewardship (rentmeesterschap) en decision usefulness (beslissingsondersteuning). Overigens kan in de praktijk uit financial accounting-informatie slechts indirect iets over het activiteitsniveau van de agent worden afgeleid, aangezien niet zonder meer duidelijk is welke invloed de externe omgeving heeft gespeeld.

In de functie van stewardship staat centraal het mitigeren van de ex post informatie-asymmetrie tussen principaal en agent. De agent geeft namelijk met behulp van zijn accounting-

rapport een signaal over de inspanning die hij heeft geleverd en het daaruit volgende eindresultaat. De principaal kan dan vervolgens beoordelen of aan de termen van het contract is voldaan en de beloning volgens contractuele regels uitbetalen.

In de functie van decision usefulness wordt onder meer verwezen naar de ex ante informatie-asymmetrie tussen beide partijen. Het idee is namelijk dat accounting-rapporten een bron van informatie kunnen vormen voor keuzeproblemen. Deze rapporten geven namelijk informatie over de aard van de betrokken beleggingsobjecten. Ter illustratie kan het probleem van een belegger gelden die een onderneming zoekt met een gunstig risico/rendement-profiel. Accounting-informatie kan een signaal vormen voor het ondernemingsbeleid in de toekomst, gebaseerd op de resultaten uit voorbije jaren. Het wordt nu voor de belegger met behulp van accounting-rapporten mogelijk, onderscheid aan te brengen tussen ondernemingen.

Accounting-rapporten helpen dus de adverse selection en moral hazard problemen in principaal-agent relaties te mitigeren. Echter de rol van accounting-informatie die door de agent wordt geleverd zal niet groot zijn, indien er geen prikkel is voor het getrouwheidsgehalte van zijn berichtgeving. De belangen van principaal en agent zijn immers tegenstrijdig: de agent heeft belang bij het veinzen van een zo gunstig mogelijk beeld. Het rapport kan geloofwaardigheid verkrijgen door bijvoorbeeld een onafhankelijke derde een oordeel te laten uitspreken over het rapport. De rapportage door deze derde, de auditor of onafhankelijke accountant, vormt een extra signaal omtrent de prestaties van de agent. Vandaar dat agency-modellen die toegepast worden in financial accounting, veelal veronderstellen dat de contractregels met betrekking tot de beloning van de agent niet alleen een functie zijn van de rapportage van de agent, maar tevens van het oordeel dat de accountant over deze rapportage uitspreekt. Meer in lijn met het adverse selection probleem is de gedachte dat de accountant een signaal verschaft omtrent de getrouwheid van de gerapporteerde gegevens door de agent, zodat het mogelijk wordt de werkelijke kwaliteit van de agent of het beleggingsobject te doorgronden. Deze laatste interpretatie zal de beroepsgroep wellicht meer aanspreken, omdat hier een betere aansluiting wordt gezocht bij de alledaagse accountantspraktijk. In de literatuur worden beide modelleringen toegepast (DeJong en Smith, 1984; Butterworth et al., 1984).

2.3 De vraag naar accountantsdiensten.

Eerst nu raken we de kern van ons probleemgebied, namelijk de determinanten van de vraag naar accountantsdiensten. De agency-theorie geeft aan dat accountants kunnen dienen om het geloofwaardigheidsprobleem van accounting rapporten van agenten te mitigeren. Daarbij staat de onafhankelijkheid van accountants centraal.³

De relatie tussen onafhankelijke accountant en ondernemingsleiding als opdrachtgever kan eveneens in een principaal-agent-perspectief worden geplaatst. Er is a priori geen reden, aan te nemen dat de accountant in zijn rol als agent een ander gedrag zal vertonen dan anderen die een agentschapsrol vervullen. Gesteld wordt derhalve dat de accountant streeft naar een zo groot mogelijke beloning tegen minimale inspanning. Het ligt voor de hand dat de mate van inspanning van de accountant, naast zijn deskundigheid, de kwaliteit van zijn controlewerkzaamheden mede bepaalt (Dye, 1993). Aangezien de accountant wordt verondersteld zijn inspanningen te willen minimaliseren, heerst er onzekerheid over de kwaliteit van de

accountantsdiensten. Tenzij de accountant een signaal kan geven omtrent de kwaliteit van zijn diensten, zal geen enkele opdrachtgever voldoende vertrouwen hebben om een contract aan te gaan met de accountant. Met andere woorden de karakteristieken van de accountants zijn onbekend, we worden geconfronteerd met adverse selection. Aangezien het onmogelijk is te onderscheiden op de kwaliteit van geleverde diensten, zullen de contracten welke accountants worden aangeboden uitgaan van een gemiddelde kwaliteit en een daaraan gekoppeld beloningsniveau. Aangezien de accountants met een goede kwaliteit van diensten niet voldoende gecompenseerd worden door deze gemiddelde beloning, zullen alleen accountants van 'minder allooi' hun diensten aanbieden. Echter een accountant die slecht werk levert, wekt geen geloofwaardigheid omtrent de getrouwheid van de berichtgeving door de ondernemingsleiding. Er is, met andere woorden, in zo'n situatie geen enkele reden een accountant aan te stellen. Om de vraag naar accountantsdiensten vanuit de agency-theorie te verklaren dient er dus een uitweg uit het adverse selection probleem te worden gevonden. Twee wegen lijken, zowel in theorie als praktijk, veel te worden gebruikt: de aansprakelijkheid en 'reputatie'.

Stel het juridische systeem in enig land maakt het mogelijk accountants aansprakelijk te stellen voor het verwijtbaar ten onrechte verstrekken van een goedkeurende verklaring. Het lijkt redelijk te veronderstellen dat de frequentie waarin door de accountant terecht wordt verklaard dat een bepaald beeld in de berichtgeving getrouw is, hoger is naarmate de kwaliteit van zijn controlewerkzaamheden toeneemt. Indien de door de rechter toegekende schadevergoedingen⁴ voldoende hoog zijn, heeft een accountant die lage kwaliteit werkzaamheden levert, geen enkel voordeel te veinzen dat hij een hoge kwaliteit heeft. De opbrengst van de hogere beloning door het veinzen van goede kwaliteit wordt namelijk tenietgedaan door de verwachte waarde van de te betalen schadevergoedingen. Een 'beunhaas' zal immers vaker een onjuiste verklaring afgeven en daarover verantwoording af dienen te leggen voor de rechter, dan een goede accountant. Dit argument geeft aanleiding tot de conclusie dat indien accountants een voldoende hoge aansprakelijkheid aanvaarden, zij geloofwaardigheid verlenen aan hun werkzaamheden, waardoor zij zich onderscheiden van beunhazen. In zulk geval zal de aansprakelijkheidsaanvaarding moeten worden gesignaleerd bijvoorbeeld door een gecontroleerde vermogensopstelling te publiceren. De geloofwaardigheid van een dergelijk signaal wordt ondersteund door feitelijke betalingen van schikkingen of toegekende claims. Deze uitbetalingen zijn alleen relevant indien ze voldoende substantieel zijn, dat is geen triviale omvang hebben in relatie tot de draagkracht van de accountant. Met andere woorden, de functie van aansprakelijkheid is, in deze analyse, vooral het bieden van een mogelijkheid, accountantsdiensten te onderscheiden naar aangeboden kwaliteit. Een dergelijk onderscheid is nodig voor het voortbestaan van de markt voor accountantsdiensten.⁵ In die zin dient een schikking van ruim 14 miljoen gulden zoals Coopers & Lybrand die trof in de zaak Van Oord (Nods, 1992) geïnterpreteerd te worden als een teken van kwaliteit. Weinig ondernemingen zijn immers in staat dergelijke claims te betalen. Dat betekent dat Coopers & Lybrand verwacht zelden dusdanige fouten te maken, dat het uitbetalen van een groot bedrag noodzakelijk is. Met andere woorden: Coopers & Lybrand geeft een geloofwaardig signaal⁶ af omtrent de kwaliteit van hun diensten. Hierbij is verondersteld dat alle accountantskantoren in

relatief gelijke mate getroffen worden door schadeclaims en dat de markt informatie ter beschikking heeft over de betaalde claims en getroffen schikkingen.

Daarentegen is het natuurlijk zeer wel mogelijk, dat veelvuldige aansprakelijkheidsprocedures het aanzien van een bepaald kantoor doen dalen en dat vraagtekens worden gezet bij de kwaliteit van diensten (zie het reputatiemechanisme).⁷ Het is een empirisch vraagstuk welk effect zal overheersen. De overtuiging heerst in de populaire pers en de beroepsgroep dat aansprakelijkheidsprocedures schadelijk zijn, de agency-analyse suggereert een nuancering.

Ook de aanbodstructuur van accountantsdiensten kan deels verklaard worden uit aansprakelijkheidsoverwegingen, voor zover de juridische structuur van accountantskantoren in beschouwing wordt genomen. Zowel Fama en Jensen (1983) als Watts en Zimmerman (1983, 1986) wijzen erop dat, ook internationaal, kantoren veelal de juridische structuur kennen van een unlimited of een professional partnership.⁸ In Nederland treffen we overwegend de vorm van de maatschap aan. Hoewel de keuze van juridische organisatiestructuur door meerdere factoren kan worden verklaard (zie Milgrom en Roberts, 1992) kan worden gesteld dat het feit dat de maatschap in beginsel een onbeperkte aansprakelijkheid toelaat en daarmee een geloofwaardig signaal vormt voor de onafhankelijkheid en kwaliteit van de accountant, een factor van betekenis is.⁹ In die zin kunnen dan ook vraagtekens worden geplaatst bij de praktijk dat vennoten van accountantskantoren hun vermogen onderbrengen in persoonlijke B.V.'s. Op deze wijze is voor potentiële klanten namelijk niet meer duidelijk, in hoeverre de betreffende vennoot persoonlijk risico draagt voor zijn professioneel handelen.¹⁰ Dit probleem is te meer navrant indien bedacht wordt dat accountantskantoren door hun juridische vorm nauwelijks publiekrechtelijk zijn, zodat ook het jaarrapport geen dienst doet bij het schatten van de kwaliteit van de accountant. Vandaar dat de recente stap van KPMG om de N.V. structuur aan te nemen in die zin waarschijnlijk positief moet worden beoordeeld. Nu dient immers door KPMG een rapport te worden verstrekt over de vermogenspositie en daarmee de mate van haar kwaliteit tonend door het laten zien van de kracht tot dragen van aansprakelijkheid. De betrouwbaarheid van het rapport dient dan te zijn gecontroleerd door een goede accountant, die op zijn beurt een gecontroleerde vermogensopstelling dient te tonen, enzovoorts. Hoewel het aansprakelijk vermogen wordt beperkt tot het aandeelhoudersvermogen, ontstaat er in ieder geval duidelijkheid over wat de minimaal¹¹ te aanvaarden aansprakelijkheid is.

Ook deze analyse is gehouden aan een nadere nuancering. In de praktijk zal het regel zijn dat de omvang van de mogelijke schade (en derhalve claim) de omvang van het aansprakelijk vermogen (vele malen) overtreft. De publicatie van het aansprakelijk vermogen is dan minder relevant, omdat dit nimmer voldoende garantie kan bieden tegen mogelijke schade veroorzaakt door het handelen van de accountant. Mede gezien de omvang van het vermogen in relatie tot mogelijke schadeclaims, worden in de praktijk aansprakelijkheidsverzekeringen gesloten. Voor zover de hoogte van de verzekeringspremie in relatie staat tot de waarschijnlijkheid dat een accountant getroffen wordt door een claim, en de premie derhalve een maatstaf is voor kwaliteit, kan de hoogte van de verzekeringspremie een signaal vormen voor de kwaliteit van de geleverde diensten. Een aanbeveling voor accountantskantoren zou kunnen zijn, een jaarrapport te publiceren waarin de verzekeringspremie wordt bekend gemaakt.

De tweede weg die door accountants in de praktijk begaan wordt om het adverse selection probleem te mitigeren, betreft het mechanisme van reputatie.¹² Eerder werd de mate van onafhankelijkheid van de accountant gedefinieerd, als de waarschijnlijkheid dat de accountant een geconstateerde contractbreuk tussen management en aandeelhouder rapporteert. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat op de accountant die een contractbreuk vindt, druk zal worden uitgevoerd door de gecontroleerde ondernemingsleiding. Zo is het mogelijk dat accountant en leiding samenspannen (collusion) tegen de principaal (Antle, 1982). Tenzij de accountant iets te verliezen heeft indien hij samenspannt, zal de markt veronderstellen dat hij geneigd is tot samenspanning. De vraag is derhalve op welke wijze de accountant zijn geclaimde onafhankelijkheid geloofwaardig maakt. Welnu, in principe is het kostbaar om een reputatie op te bouwen met betrekking tot het ontdekken en rapporteren van contractbreuken. Met andere woorden, het is kostbaar een reputatie op te bouwen omtrent deskundigheid, inspanning en onafhankelijkheid, kortom kwaliteit. Korte termijn voordelen van samenspanning met de gecontroleerde agent worden immers geweigerd. Op langere termijn biedt een reputatie van kwaliteit echter een hogere vraag naar de betreffende accountantsdiensten alsmede een hogere beloning. Mocht nu blijken dat de accountant minder onafhankelijk is dan hij zich voordoet, dan zal dit zijn reputatie schaden en de vraag naar zijn diensten en de daaraan gekoppelde beloning verminderen. Met andere woorden, de accountant ziet de waarde van zijn dienstverlening verminderen. Reputatie dient als een waarborg voor kwaliteit.¹³ Watts en Zimmerman (1983, 1986) geven een aantal historische voorbeelden van dit mechanisme.¹⁴

Resumerend: de agency-theorie geeft aanleiding tot de conclusie dat beperking van de aansprakelijkheid van accountants leidt tot een daling van de vraag naar accountantsdiensten. De aanbeveling op basis van het voorgaande luidt dan ook dat de beroepsgroep zeer zorgvuldig dient om te gaan met het beleid terzake.

De agency-theorie biedt ruimte tot experimenteel onderzoek om vast te stellen of aansprakelijkheid en reputatie op lange termijn factoren zijn die in de ogen van de markt de kwaliteit van de accountants aantonen. Aan dit onderwerp is paragraaf drie gewijd.

3. *Experimenteel onderzoek met betrekking tot de aansprakelijkheid van accountants*

In deze paragraaf zullen wij ingaan op een drietal onderzoeken waarin, door middel van een experimenteel economische onderzoeksmethode, de invloed van diverse vormen van aansprakelijkheid van accountants op het gedrag van marktpartijen is bestudeerd.¹⁵ Eerst willen wij echter het belang van experimenteel economisch onderzoek, oftewel onderzoek door middel van laboratoriummarkten, voor het bestuderen van auditing-vraagstukken in het algemeen, kort bepreken.¹⁶

3.1 *Experimentele economie en auditing-research*

In zijn door de Redactieraad van "De Accountant" met de Krui't'nagelprijs 1993/1994 bekroonde beschouwing van het wetenschappelijke onderzoek met betrekking tot accountantscontrole, vraagt Bindenga (1993) zich onder andere af of het accountantsberoep veel heeft aan onderzoek, waarbij door middel van experimentele markten aspecten van de vraag naar en

het aanbod van accountantscontrole worden bestudeerd. De nabootsing van de markt voor accountantscontrole in een laboratorium, gaat volgens hem te veel uit van vereenvoudigende veronderstellingen, om conclusies te kunnen trekken die relevant zijn voor de complexe werkelijkheid.

In hun eveneens met de Krui't'nagelprijs 1993/1994 bekroonde reactie op Bindenga's beschouwing, stellen Biggs e.a. (1994) dat onderzoek alleen op langere termijn beoordeeld kan worden. Onderzoek is een zorgvuldig proces van theorie-ontwikkeling, toetsing, aanpassingen van de theorie, gevolgd door nieuwe toetsingen, dat zich stapje voor stapje ontwikkelt.

Gesteld kan worden dat in het bijzonder onderzoek op het gebied van experimentele economie, een schijnbaar trage, maar zorgvuldige ontwikkeling vertoont. Het voordeel van deze methode is dat een theorie, bijvoorbeeld met betrekking tot de rol van accountantscontrole in een economie, nauwkeurig kan worden nagebootst in een laboratorium en kan worden getoetst zonder dat allerlei storende factoren, die in de complexe werkelijkheid optreden, het onderzoek beïnvloeden. Het nadeel van een experimentele onderzoeksmethode is, dat de resultaten mogelijk niet onmiddellijk leiden tot voor de praktijk bruikbare conclusies, omdat zij door een zekere kunstmatigheid van het experimenteel ontwerp moeilijk concreet te interpreteren zijn. De abstractie van een experimenteel ontwerp is echter noodzakelijk voor, of zelfs inherent aan de geleidelijke ontwikkeling van theorieën, die altijd een vereenvoudigd wereldbeeld zullen geven (Swieringa en Weick, 1982). Het accountantsberoep heeft behoefte aan een gefundeerde economische theorie die een verklaring biedt voor zijn bestaan (zie bijvoorbeeld Dassen, 1989). Aan de ontwikkeling van die gefundeerde economische theorie kan experimentele economie bijdragen.

In het bijzonder met betrekking tot schadeclaims voor accountantskantoren blijkt empirisch onderzoek een moeilijke zaak, onder andere vanwege de beperkte bereidwilligheid van accountantskantoren om mee te werken (Kinney, 1994). Daarom is dit probleemgebied bij uitstek een kans voor de toepassing van een experimentele onderzoeksmethode.

3.2 Laboratoriummarktonderzoek en de aansprakelijkheid van accountants

DeJong, Forsythe en Schatzberg (1984) beschrijven een aantal experimenten waarin zij de invloed van diverse aansprakelijkheidsstelsels op de beslissingen van marktpartijen toetsen.¹⁷ Zij toetsen drie vormen van aansprakelijkheid:

- no liability: de belegger draagt alle gevolgen van maatschappelijk inefficiënte beslissingen van hemzelf, of van de accountant;
- simple negligence liability: de accountant is aansprakelijk indien hij een maatschappelijk inefficiënte beslissing neemt (dit kan worden geïnterpreteerd alsof de accountant een beroepsfout maakt), ongeacht de beslissing die de belegger neemt;
- contributory negligence liability: de accountant is alleen aansprakelijk indien hij een maatschappelijk inefficiënte beslissing neemt, terwijl de belegger een maatschappelijk efficiënte beslissing neemt.

De experimenten van DeJong e.a. duiden aan dat aansprakelijkheid (in de vorm van simple of

contributory negligence liability) de accountant economisch stimuleert om maatschappelijk efficiënte beslissingen te nemen.¹⁸

Monroe en Wellington (1990) bestuderen in een aantal experimenten de invloed van een vorm van beperking van aansprakelijkheid, op de beslissingen van participanten in de rol van accountant. Zij onderscheidden een markt met een stelsel van full negligence liability en een markt van fee based negligence liability. In deze laatste markt was de aansprakelijkheid van accountants beperkt tot anderhalf maal het honorarium.

Op basis van de resultaten van hun onderzoek verwachten Monroe en Wellington dat een in 1986 door de gezamenlijke Australische beroepsorganisaties voorgestelde beperking van de aansprakelijkheid van accountants, zal leiden tot een daling van de kwaliteit van de werkzaamheden van accountants.¹⁹

Dopuch en King (1992), ten slotte, bespreken een reeks experimenten waarin zij de invloed toetsen van drie aansprakelijkheidsstelsels op de vraag naar en het aanbod van accountantscontrole. Zij onderscheidden:

- een no-liability regime: de accountant kan niet aansprakelijk worden gesteld, ongeacht het door hem geleverde niveau van dienstverlening;
- een negligence liability regime: de accountant is alleen aansprakelijk indien hij een beroepsfout heeft begaan;

- een strict liability regime: de accountant is aansprakelijk indien een partij schade heeft geleden, ongeacht het door hem geleverde niveau van dienstverlening (deep pockets theorie).

Dopuch en King concluderen onder andere dat de negligence en strict liability regimes de accountant stimuleren om de kosten van controle af te wegen, tegen de verwachte kosten van het niet zorgen voor een deugdelijke grondslag voor zijn werk. Tevens concluderen zij dat de aanwezigheid van een geloofwaardige vorm van controle, zoals onder de negligence en strict liability regimes, managers stimuleert om vrijwillig accountants in te huren en investeringsbeslissingen te nemen die leiden tot een hoger niveau van efficiëntie, dan bij afwezigheid van geloofwaardige controle, zoals onder het no-liability regime.

In het onderzoek van Dopuch en King wordt een omgeving met drie partijen nagebootst, waarin de accountant een attesterende functie heeft met betrekking tot een door een manager verstrekt rapport. Bij de experimenten van DeJong, Forsythe en Schatzberg en van Monroe en Wellington is sprake van een omgeving met twee partijen, waarin de accountant tot taak heeft de kans dat een belegger verlies lijdt te reduceren. Voor het aansprakelijkheidsvraagstuk op zichzelf is dit verschil niet zodanig relevant dat de onderzoeken niet zouden kunnen worden vergeleken. In alle situaties gaat het voor de participant in de rol van accountant om een afweging van de omvang van de (controle)kosten tegenover de verwachte kosten voortvloeiend uit aansprakelijkheid voor een beroepsfout. Verder laten de onderzoeken zien dat de aansprakelijkheid van de accountant op verschillende andere marktpartijen invloed kan hebben.

Uit de besproken laboratoriummarktonderzoeken blijkt steeds dat indien participanten in de rol van accountant volledig aansprakelijk zijn voor "beroepsfouten", de waarde van hun diensver-

lening hoger is dan indien zij niet, of in beperkte mate aansprakelijk zijn. Die hogere waarde komt ofwel voort uit de vanuit maatschappelijk oogpunt positieve invloed van aansprakelijkheid op de beslissingen van de accountant zelf, dan wel op de beslissingen van andere marktpartijen (beleggers of managers).

4. *Conclusies en aanbevelingen.*

Het blijkt zeer wel mogelijk met behulp van de agency-theorie en de experimenteel-economische onderzoeksmethode, uitspraken te genereren in concrete situaties die dringend om gefundeerde beleidsaanbevelingen vragen (zie bijvoorbeeld tevens Plott, 1987). Zo ook voor wat betreft de vraag naar hoe de markt voor accountantsdiensten zal reageren op (pogingen tot) het beperken van de aansprakelijkheid van de accountant.

De economische theorie (het agency-model) geeft aanleiding tot de conclusie dat het voortbestaan van de markt voor accountantsdiensten afhankelijk is van de mate waarin goede accountants kunnen worden onderscheiden van 'beunhazen'. Met andere woorden, de vraag naar diensten is afhankelijk van de mate waarin de vragende partij onderscheid kan maken tussen accountants op basis van hun kwaliteit. Uit de theorie mag worden afgeleid dat aansprakelijkheid direct en indirect, via het mechanisme van reputatie, noodzakelijk is om geloofwaardigheidsproblemen van de accountant te mitigeren. In die zin dient de aanbeveling die beluisterd kon worden tijdens de NIVRA-ledenvergadering te worden gekwalificeerd; beperking van de wettelijke aansprakelijkheid zou niet mogen leiden tot een soort beroepsgroepnorm waarin niemand bereid is méér dan deze aansprakelijkheid te aanvaarden. Meer in het bijzonder² verdient het aanbeveling voor kwalitatief goede kantoren, in geval van een dergelijke wettelijke beperking toch een hogere aansprakelijkheid te aanvaarden, om daarmee een signaal af te geven aan de markt omtrent de kwaliteit van dienstverlening. Het is overigens niet zonder meer duidelijk hoe een dergelijk signaal in de praktijk kan worden vormgegeven. De theoretische gevolgtrekkingen vinden ondersteuning in het onderzoek met behulp van laboratoriumexperimenten. Gebleken is onder meer dat het aanvaarden van volledige aansprakelijkheid voor beroepsfouten de waarde van de dienstverlening doet stijgen, zodat verwacht mag worden dat tevens de vraag naar accountantsdiensten stijgt. Andersom kan uit een daling van de waarde van de accountantsdiensten, door beperking van de aansprakelijkheid, worden afgeleid dat de beroepsgroep lagere honoraria kan verwachten.

Als conclusie mag dan ook gelden dat de tot voor kort gangbare praktijk van beroepsuitoefening in een rechtsvorm waarin de aansprakelijkheid in principe ongelimiteerd is, verklaard kan worden uit de economische theorie, die stelt dat de aansprakelijkheid een essentieel kenmerk is van het accountantsberoep (contra Burggraaff). Men realiseert zich dat onbeperkte aansprakelijkheid een geloofwaardig signaal kan vormen voor de markt, omtrent de kwaliteit van dienstverlening. Anderzijds zou deze hoge eis van volledige aansprakelijkheid een effectieve barrière kunnen gaan vormen voor personen die overwegen tot het beroep toe te treden, zeker nu de kans op gerechtelijke procedures stijgt. Voor het handhaven van voldoende wervend vermogen op de arbeidsmarkt op de lange termijn zou een vorm van beperking van aansprakelijkheid wellicht relevant kunnen zijn. In zo een geval verdient het

aanbeveling de omvang van het aansprakelijk vermogen, geloofwaardig aan de markt kenbaar te maken door de publikatie van een gecontroleerde vermogensopstelling. Tevens verdient het aanbeveling in een dergelijke publikatie het verzekerd risico op te nemen.

Noten

1. De auteurs hebben geprofiteerd van het waardevol commentaar op eerdere versies van dit artikel door een aantal mensen, van wie met name zij genoemd: Prof.dr. G.G.M. Bak RA, Prof.dr. S. Maijor, Prof.mr.dr. P.M. van der Zanden RA en Dr. G.W.J. Hendrikse.
2. De lezer zij voor juridische aspecten van aansprakelijkheid verwezen naar Langendijk (1994); Daniëls-Vetter en Van der Zanden (1982); Veger (1989); Beckman (1992).
3. Watts en Zimmerman (1986) definiëren onafhankelijkheid van accountants als de waarschijnlijkheid dat deze een geconstateerde contractbreuk rapporteren.
4. Nauwkeuriger geformuleerd betreft het de verwachte waarde van de door de rechter toegekende schadevergoedingen. Dat wil zeggen de inschatting van de accountant van de kans dat de rechter een vergoeding toewijst vermenigvuldigd met de hoogte van de vergoeding.
5. Hoewel er vanzelfsprekend vanwege wettelijke bepalingen een zeker minimum aan vraag naar accountantsdiensten zal blijven bestaan.
6. Een geloofwaardig signaal van hoge kwaliteit is een signaal dat niet of slechts tegen zeer hoge kosten kan worden geïmiteerd door een actor met een lage kwaliteit (Milgrom en Roberts, 1992).
7. Ook de werking van beroepsethiek (zoals tot uitdrukking komt in instituties als de beroepsorganisatie, het tuchtrecht, en de GBR) kan ervoor zorgen dat moral hazard problemen gemitigeerd worden.
8. Overigens kennen accountantskantoren in de Verenigde Staten inmiddels overwegend de vorm van een limited partnership.
9. Verzekeringen tegen aansprakelijkheidsclaims ontcrachten deze analyse niet in geval de verzekeringspremies afhankelijk zijn van het aantal claims dat wordt toegekend, alsmede indien de premies voldoende hoog zijn. Accountants behouden in dit geval namelijk de prikkel niet een goede kwaliteit te veinzen.
10. In juridische kring bestaat overigens twijfel of een (persoonlijke) BV een effectief schild vormt tegen aansprakelijkheid (Heijnen, 1994). De aanleiding tot de beroepsuitoefening via een persoonlijke BV kan een andere zijn dan beperking van de aansprakelijkheid. Desalniettemin signaleert deze juridische vorm in beginsel een geringe mate van zekerheid voor principalen, dan de maatschapvorm. Indien accountantskantoren echter maatregelen hebben genomen om die beperking van zekerheid te compenseren, kan een signaal worden gegeven aan de markt.
11. Informatie over de vermogenspositie geeft het minimum aan te aanvaarden aansprakelijkheid weer. Mogelijke verzekeringsuitkeringen vergroten in geval van schadeclaims het totaal uitkeerbare bedrag.

12. Het zal blijken dat reputatie een mechanisme is dat binnen de agency-theorie alleen toepassing kan vinden in meerperioden-modellen. Dat wil zeggen, de tijdsdimensie speelt een belangrijke rol.
13. In de literatuur worden verschillende wijzen onderscheiden waarop reputatie tot uitdrukking kan komen, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van een niet-imiteerbaar keurmerk (zoals de kwalificatie Registeraccountant) (Benston, 1985); in de vorm van naamsbekendheid van Big Six-accountantskantoren, welke door hun omvang verhoudingsgewijs minder afhankelijk zijn van één bepaalde cliënt (DeAngelo, 1982; Beatty, 1989); in de vorm van een conduitestaat: een accountant die het in daartoe nopende omstandigheden aandurft een andere dan goedkeurende verklaring te geven, toont daarmee zijn onafhankelijkheid (Kachelmeier, 1991).
14. Wallace (1987) onderscheidt nog twee verklaringsgronden voor de vraag naar accountantsdiensten: de informatiehypothese en de verzekeringshypothese. De informatiehypothese omvat een uitbreiding van het agency-raamwerk naar een grote groep belanghebbenden. De verzekeringshypothese heeft vooral veel belangstelling in de populaire en juridische literatuur. De theoretische onderbouwing is minimaal. Kortweg wordt gesupponeerd dat indien een door een accountant gecontroleerde onderneming faillieert, de accountant verantwoordelijk wordt gehouden door beleggers voor de door deze geleden schade. Deze verantwoordelijkheidstelling vindt haar grond in het vermogen van accountants om schadevergoedingen te betalen, ze hebben 'deep pockets'.
15. Zie voor niet-experimentele vormen van onderzoek met betrekking tot de aansprakelijkheid van accountants bijvoorbeeld Palmrose (1988, 1991a, 1991b); Kothari, Lys, Smith en Watts (1988); Stice (1991). Zie voor experimenteel onderzoek met betrekking tot reputatievorming door onder andere accountants bijvoorbeeld Kachelmeier (1991). Zie voor voorbeelden van niet-experimenteel empirisch onderzoek naar de reputatie van accountantskantoren Balvers, McDonald en Miller (1988); Beatty (1989); Firth (1990); Slovin, Sushka en Hudson (1990); Wilson en Grimlund (1990).
16. Voor een meer uitgebreide beschouwing verwijzen wij naar bijvoorbeeld DeJong, Forsythe en Uecker (1985); Smith, Schatzberg en Waller (1987); Berg, Coursey en Dickhaut (1990); DeJong en Forsythe (1992); Boatsman, Grasso, Ormiston en Reneau (1992); Berg (1994).
17. In economische experimenten wordt doorgaans gebruik gemaakt van studenten als participanten. Dit heeft minstens twee redenen. In de eerste plaats zijn de resultaten van het experiment daardoor beter te interpreteren. Het is bij experimenteel onderzoek altijd van belang dat de groep participanten zo homogeen mogelijk is. Bij economische experimenten gaat het erom economische relaties te onderzoeken. Indien echte beleggers en accountants zouden zijn gebruikt, zou niet duidelijk zijn of uitkomsten door economische, ethische, opleidings- of ervaringsfactoren worden veroorzaakt. Een meer pragmatische reden waarom studenten als participanten worden gebruikt is, dat redelijkerwijs mag worden verwacht dat zij een lagere economische stimulans nodig hebben dan echte beleggers en accountants. Het onderzoek blijft dan betaalbaar.
Overigens worden tijdens experimenten voor rollen zoals manager, belegger en accountant, labels gebruikt zoals verkoper, koper en controleur om zoveel mogelijk te voorkomen dat participanten zich gedragen zoals men denkt dat bij die rol behoort. Eenvoudigheidshalve zullen wij in dit artikel niet de labels noemen, maar de rollen.
18. Een meer uitgebreide bespreking van de opzet en resultaten van de in deze paragraaf behandelde onderzoeken wordt geboden in de appendix bij dit artikel.
19. Zij maken daarbij een voorbehoud ten aanzien van de mogelijke invloed van factoren als de reputatie van accountantskantoren en het lidmaatschap van een beroepsorganisatie.

Literatuur

Akerlof, G.A. (1970), The market for "lemons": Quality uncertainty and the market mechanism, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 84, no. 3, p. 488-500.

Antle, R. (1982), The auditor as an economic agent, *Journal of Accounting Research*, Autumn, p. 503-527.

Arrow, K.J. (1985), The economics of agency, in J.W. Pratt en R.J. Zeckhauser (eds.), *Principals and agents: the structure of business*, Harvard University Press, Cambridge.

Balvers, R.J., B. McDonald en R.E. Miller (1988), Underpricing of new issues and the choice of auditor as a signal of investment banker reputation, *The Accounting Review*, vol. 63, no. 4, p. 605-622.

Beatty, R.P. (1989), Auditor reputation and the pricing of initial public offerings, *The Accounting Review*, vol. 64, no. 4, p. 693-709.

Beaver, W.H. (1989), *Financial reporting: an accounting revolution*, 2nd edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

Beckman, H. (1992), Aansprakelijkheid en jaarrekening, *Account Dossier*, nr. 9, p. 174-179.

Benston, G.J. (1985), The market for public accounting services: demand, supply and regulation, *Journal of Accounting and Public Policy*, Spring, p. 33-79.

Berg, J.E. (1994), Using experimental economics to resolve accounting dilemmas, *Contemporary Accounting Research*, vol. 10, no. 2, p. 547-556.

Berg, J., D. Coursey en J. Dickhaut (1990), Experimental methods in accounting: A discussion of recurring issues, *Contemporary Accounting Research*, vol. 6, no. 2-II, p. 825-849.

Biggs, S., W. Buijink, S. Maijoor, T. Mock, L. Quadackers en A. Schilder (1994), An assessment of the relevance and respectability of audit research: reflections on reflections of Bindenga, *De Accountant*, vol. 100, no. 6, p. 387-390.

Bindenga, A.J. (1993), Research voor accountants, overpeinzingen na een symposium, *De Accountant*, vol. 100, no. 1, p. 15-18.

Boatsman, J.R. en L.P. Grasso, M.B. Ormiston, J.H. Reneau (1992), A perspective on the use of laboratory market experimentation in auditing research, *The Accounting Review*, vol. 67, no. 1, p. 148-156.

Bromwich, M. (1992), *Financial reporting, information and capital markets*, Pitman, Londen.

Burggraaff, J.A. (1971), De rechtsvorm van het accountantskantoor, Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, vol. 45, no. 3, p. 91-100.

Butterworth, J.E., M. Gibbins en R.D. King (1984), The structure of accounting theory: Some basic conceptual and methodological issues, in R. Mattessich (ed.), Modern accounting research, Canadian Certified General Accountants' Research Foundation, Vancouver.

Daniëls-Vetter, M.L. en P.M. van der Zanden (1982), De beroepsaansprakelijkheid van de registeraccountant, Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde, vol. 56, no. 11, p. 319-335.

Dassen, R.J.M. (1989), De leer van het gewekte vertrouwen: agency avant la lettre?, Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie, vol. 63, no. 9, p. 341-352.

De Accountant (1995), Bijeenkomst NIVRA-ledenvergadering 15 december 1994. no. 6 (februari), p. 364-367.

DeAngelo, L.E. (1981), Auditor independence, low balling and disclosure regulation, Journal of Accounting and Economics, vol. 3, p. 113-127.

DeJong, D.V. en R. Forsythe (1992), A perspective on the use of laboratory market experimentation in auditing research, The Accounting Review, vol. 67, no. 1, p. 157-170.

DeJong, D.V., R. Forsythe en J.W. Schatzberg (1984), Maintaining audit quality in the audit market without additional regulator intervention: a laboratory market study, Peat Marwick, Mitchell Foundation, Project Number 84-117.

DeJong, D.V., R. Forsythe en W.C. Uecker (1985), The methodology of laboratory markets and its implications for agency research in accounting and auditing, Journal of Accounting Research, vol. 23, no. 2, p. 753-793.

DeJong, D.V. en J.H. Smith (1984), The determination of audit responsibilities: an application of agency theory, Auditing: A Journal of Practice and Theory, vol. 4, no. 1, p. 20-34.

Dopuch, N. en R.R. King (1992), Negligence versus strict liability regimes in auditing: an experimental investigation, The Accounting Review, vol. 67, no. 1, p. 97-120.

Dye, R.A. (1993), Discussion: limiting auditors' liability, Journal of Economics and Management Strategy, vol. 2, no. 3, p. 435-449.

Fama, E.F. en M.C. Jensen (1983), Agency problems and residual claims, *Journal of Law and Economics*, vol. 26, no. 2, p.327-350.

Firth, M. (1990), Auditor reputation: the impact of critical reports issued by government inspectors, *RAND Journal of Economics*, vol. 21, no.3, p. 374-387.

Gjesdal, F. (1981), Accounting for stewardship, *Journal of Accounting Research*, vol. 19, no. 1, p. 208-231.

Heijnen, H.M. (1994), Beroepsaansprakelijkheid: juridische preventie, in J.G.C.M. Bune et al. (red.), *Actualiteiten in Accountancy '94/'95*, Samsom, Alphen a.d. Rijn.

Hendriksen, E.S. en M.F. van Breda (1992), *Accounting theory*, 5th edition, Irwin Homewood.

Jensen, M.C. en Meckling W.H. (1976), Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure, *Journal of Financial Economics*, vol. 3, p. 305-360.

Kachelmeier, S.J. (1991), A laboratory market investigation of the demand for strategic auditing, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, vol. 10, Supplement 1991, p. 25-48.

Kinney, W.R. (1994), Audit litigation research: professional help is needed, *Accounting Horizons*, vol. 8, no. 2, p. 80-86.

Kothari, S.P., T. Lys, C.W. Smith en R.L. Watts (1988), Auditor liability and information disclosure, *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, vol. 3, p. 307-339.

Langendijk, H.P.A.J. (1994), *De markt voor de wettelijk verplichte accountantscontrole in Nederland*, Delwel uitgeverij, Den Haag.

Lee, T.A. (1971), The historical development of internal control from the earliest times to the end of the seventeenth century, *Journal of Accounting Research*, Spring, p.150-157.

Milgrom, P. en J. Roberts (1992), *Economics, Organization and Management*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

Monroe, G.S. en A.J. Wellington (1990), An analysis of the effects of limiting auditors' liability: a laboratory investigation using experimental markets, paper gepresenteerd op het congres van de European Accounting Association, Maastricht.

Nods, R. (1992), *Accountants onder vuur*, Elsevier, nr. 43, p. 84.

Palmrose, Z.V. (1988), An analysis of auditor litigation and audit service quality, *The Accounting Review*, vol. 63, no. 1, p. 55-73.

Palmrose, Z.V. (1991a), Trials of legal disputes involving independent auditors: some empirical evidence, *Journal of Accounting Research*, vol. 29, Supplement, p. 149-193.

Palmrose, Z.V. (1991b), An analysis of auditor litigation disclosures, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, vol. 10, Supplement, p. 54-76.

Plott, C. (1987), Dimensions of parallelism: Some policy implications of experimental methods. In: A. Roth (ed.) Cambridge University Press, Cambridge.

Slovin, M.B., M.E. Sushka en C.D. Hudson (1990), External monitoring and its effect on seasoned common stock issues, *Journal of Accounting and Economics*, vol. 12, p. 397-417.

Smith, V.L., J. Schatzberg en W.S. Waller (1987), Experimental economics and auditing, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, vol. 7, no. 1, p. 71-93.

Stice, J.D. (1991), Using financial and market information to identify pre-engagement factors associated with lawsuits against auditors, *The Accounting Review*, vol. 66, no. 3, p. 516-533.

Swieringa, R.J., K.E. Weick (1982), An assessment of laboratory experiments in accounting, *Journal of Accounting Research*, vol. 20, supplement, p. 56-101.

Veger, V.C. (1989), De beroepsaansprakelijkheid van de Nederlandse registeraccountant, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfsconomie*, vol. 63, oktober, p. 406-416.

Wallace, A.W. (1987), The economic role of the audit in free and regulated markets: a review, *Research in Accounting Regulation*, vol. 1, p.7-34.

7

Watts, R.L. en J.L. Zimmerman (1983), Agency problems, auditing, and the theory of the firm: some evidence, *Journal of Law and Economics*, vol. 26, p. 613-633.

Watts, R.L. en J.L. Zimmerman (1986), *Positive accounting theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs.

Wilson Jr., T.E. en R.A. Grimlund (1990), An examination of the importance of an auditor's reputation, *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, vol. 9, no. 2, p. 43-59.

Experimenten van DeJong, Forsythe en Schatzberg

De experimenten van DeJong, Forsythe en Schatzberg (1984) verliepen als volgt. De belegger en de accountant hadden bij het begin van elk experiment, beide een kapitaal van 600 punten. Beide partijen dienden te beslissen of zij een hoog of een laag bedrag wensten te investeren. Voor de belegger kostte een lage investering 20 punten en een hoge investering 75 punten. Voor de accountant kostte een lage investering (A1) 20 punten en een hoge investering (A2) 80 punten. De investeringen van beide partijen bepaalden de kans dat de belegger een verlies zou leiden van 200 punten. De rol van de accountant hield in deze experimenten in dat de accountant door een hogere investering te doen, de kans dat de belegger verlies zou lijden kon reduceren. (Zij hadden echter niet concreet een attesterende functie met betrekking tot een rapport van een derde partij.) Bij de diverse investeringscombinaties golden de in tabel 1 in procenten aangegeven kansen op verlies. Onder de verlieskansen zijn bij elke combinatie tevens de verwachte maatschappelijke kosten aangegeven.

	lage investering door accountant	hoge investering door accountant
lage investering door belegger	70% 180 punten	40% 180 punten
hoge investering door belegger	60% 215 punten	10% 175 punten

Tabel 1:   *Verlieskansen voor belegger en verwachte maatschappelijke kosten (naar DeJong e.a., 1984)*

De maatschappelijk efficiënte uitkomst werd bereikt indien beide partijen hoog investeerden. Nadat de partijen hun investeringsbeslissingen hadden genomen werd door het lot bepaald of de belegger al dan niet verlies zou lijden. Vervolgens werd eventueel de aansprakelijkheid van de accountant vastgesteld.

In de no-liability-versie van het experiment droeg steeds de belegger zijn volledige verlies. In de simple-negligence-liability-versie kon de belegger, indien hij een verlies had geleden, tegen betaling van 40 punten vaststellen welke beslissing de accountant had genomen. Als daarbij bleek dat de accountant een lage investering had gedaan, dan vergoedde hij de belegger diens verlies van 200 punten. Ook in de contributory-negligence-liability-versie kon de belegger tegen betaling van 40 punten vaststellen welke beslissing de accountant had genomen. In dat geval werd het verlies van de belegger echter alleen vergoed indien hijzelf een hoge investering had verricht, terwijl de accountant een laag bedrag had geïnvesteerd. Per participant werd de puntenscore aan het einde van elk experiment gedeeld door 1000 punten, om de kans op een uitkering van \$1,- te bepalen. Vervolgens werden door het lot de uitkeringen bepaald.

Het model van DeJong e.a. is in essentie een korte termijn (één periode) model: de anonieme

partijen werden steeds voor één transactie door een computer gekoppeld. In elk van de drie marktvariant werden 22 transacties afgesloten. In elke marktvariant participeerden elf personen. De rollen wisselden steeds.

DeJong e.a. constateren dat participanten in de rol van belegger significant meer maatschappelijk efficiënte beslissingen namen onder het contributory negligence liability stelsel, dan onder het simple negligence liability stelsel. Er was geen significant verschil tussen de beslissingen van beleggers onder het simple negligence liability en het no liability stelsel.

Participanten in de rol van accountant namen significant meer maatschappelijk efficiënte beslissingen onder de simple negligence liability en contributory negligence liability stelsels, dan onder het no liability stelsel. Er was geen significant verschil tussen de beslissingen van accountants onder het simple negligence liability en het contributory negligence liability stelsel.

Experimenten van Monroe en Wellington

Ook Monroe en Wellington (1990) bestuderen de aansprakelijkheid van accountants door middel van experimenten waarin een markt met twee partijen werd nagebootst. De markten bestonden steeds uit vier beleggers en drie accountants. De rol van de accountant hield in dat hij, afhankelijk van de hoogte van zijn investering, de kans op verlies voor de belegger kon reduceren. In tabel 2 is aangegeven hoe de kans op verlies voor de belegger samenhangt met het niveau van de investering van de accountant.

soort contract	kans op verlies voor belegger	verwacht verlies voor belegger	kosten accountantscontrole	totale verwachte kosten
no contract	100%	80 punten	0 punten	80 punten
below due care standard	70%	56 punten	10 punten	66 punten
due care standard	40%	32 punten	24 punten	56 punten
above due care standard	10%	8 punten	65 punten	73 punten

Tabel 2: Verlieskans en verwachte kosten (naar Monroe en Wellington, 1990)

Aan het begin van elk experiment konden de accountants een aanbod doen aan alle beleggers, voor een contract waarbij de kwaliteit van de dienstverlening minimaal op het niveau van de due care standard moest zijn. Op dit niveau waren de totale verwachte kosten het laagst. In zijn aanbod diende de accountant het niveau van dienstverlening en het verlangde honorarium te specificeren. De accountant kon echter besluiten, indien hij een overeenkomst had met een belegger, om een lagere kwaliteit van dienstverlening te leveren dan overeengekomen.

Het lot bepaalde vervolgens of de belegger een verlies leed. Indien de belegger een verlies had geleden kon hij, tegen betaling van onderzoekskosten ter hoogte van 30 punten,

vaststellen wat het door de accountant geleverde niveau van dienstverlening was. Indien bleek dat de accountant een lager niveau van diensten had verleend dan overeengekomen, ontving de belegger de onderzoekskosten retour. Indien bleek dat het niveau van dienstverlening door de accountant beneden due care was, dan werd het verlies van de belegger vergoed door de accountant. In de markt met full negligence liability (markt 1) werd het verlies volledig vergoed. In de markt met fee based negligence liability (markt 2) was de vergoeding beperkt tot anderhalf maal het honorarium van de accountant.

Het experiment werd tien maal herhaald, maar de labels wisselden steeds, zodat reputaties geen rol speelden. Na tien experimenten met de opzet van markt 1 werden tien experimenten met de opzet van markt 2 uitgevoerd met dezelfde groep participanten. De experimenten werden door drie groepen participanten uitgevoerd.

Het bleek dat in markt 2, met beperkte aansprakelijkheid, significant vaker een lager niveau van dienstverlening werd geleverd door participanten in de rol van accountant, dan in markt 1. Tevens bleken de in due care contracten overeengekomen honoraria significant hoger in markt 1, dan in markt 2. Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat participanten in de rol van belegger zich bewust waren van een hoger moral hazard in markt 2. Uit nadere analyse bleek echter dat participanten in de rol van accountant in markt 2, in tegenstelling tot die in markt 1, een strategie volgden waarbij zij aanboden tegen een lager honorarium diensten te verlenen, indien zij van plan waren om na afsluiting van een contract een beneden due care niveau van diensten te leveren. De lagere honoraria in markt 2 worden dus met name verklaard door het door de accountants gevolgde prijsbeleid.

Experimenten van Dopuch en King

Het onderzoek van Dopuch en King (1992) bestond uit 15 experimenten: 3 no-liability markten; 6 negligence liability markten en 6 strict liability markten. Elke markt bestond uit 2 managers, 2 accountants en 4 beleggers.

De experimenten waren opgebouwd uit zes fasen. In de eerste fase moesten de accountants een aanbod voor controle doen aan de managers. In de tweede fase besloten de managers of zij een accountant wilden inhuren, en zo ja, welke. Vervolgens dienden de managers in fase drie te kiezen voor een hoge of een lage investering. Bij een hoge investeringsbeslissing was de kans op het ontvangen van een activum van hoge kwaliteit groter. Een activum van hoge kwaliteit bood een hogere kans op een uiteindelijk hogere opbrengst. In fase vier werd de kwaliteit van het activum bepaald en alleen aan de betreffende managers bekendgemaakt. Daarop dienden zij te beslissen of zij zouden rapporteren of de kwaliteit van het activum hoog was, of laag. Tevens dienden de eventueel ingehuurde accountants te beslissen of zij de kosten wilden betalen die nodig waren voor een kwalitatief goede controle. Deze beslissing bepaalde automatisch, samen met de werkelijke kwaliteit van het activum van de manager, de inhoud van het rapport van de accountant. In fase vijf ontvingen de beleggers informatie over de inhoud van het rapport van de manager, of een accountant was ingehuurd en zo ja, welke accountant en de inhoud van diens rapport. Vervolgens konden de beleggers een bod uitbrengen op het door de manager aangeboden activum. De beleggers hadden op dit moment geen absolute zekerheid over het waarheidsgehalte van de rapporten van de manager en de accountant. De managers konden overigens niet zelf de opbrengst van het

activum in ontvangst nemen. Zij konden alleen opbrengsten verwerven uit contracten met beleggers.

In fase zes, ten slotte, werd bepaald of het activum een hoge of een lage opbrengst genereerde. Bij het no-liability regime was het experiment hier afgelopen. Bij het negligence liability regime kon de belegger, indien hij schade had geleden, besluiten om de accountant aansprakelijk te stellen. Indien hij daartoe besloot en de accountant had de voor een kwalitatief goede controle noodzakelijke kosten betaald, moest de belegger kosten voor het aansprakelijk stellen betalen. Indien de accountant de noodzakelijke kosten niet had betaald, was hij aansprakelijk voor de door de belegger geleden schade en diende hij de kosten voor het aansprakelijk stellen te betalen. Bij het strict liability regime werd de accountant steeds aansprakelijk gesteld indien de belegger schade had geleden en diende hij de kosten voor het aansprakelijk stellen te betalen, ongeacht of hij de voor een kwalitatief goede controle benodigde kosten had betaald. Het experiment werd 20 maal herhaald, waarbij de participanten dezelfde herkenbare rol behielden. Op deze manier werd een lange termijn geoperationaaliseerd in het experiment, waardoor de mogelijkheid voor het ontwikkelen van reputaties ontstond.

In tabel 3 zijn de zes fasen van de experimenten van Dopuch en King samengevat.

fase 1	aanbod van accountantscontrole
fase 2	vraag van manager naar accountantscontrole
fase 3	investeringskeuze van manager
fase 4	rapporteringskeuze van manager; "kosten"-keuze van accountant
fase 5	informatieverschaffing aan belegger; vraag van belegger naar activum
fase 6	afrekening; vaststelling aansprakelijkheid van accountant

Tabel 3: Fasen experimenten Dopuch en King (naar Dopuch en King, 1992)

Dopuch en King constateren dat zowel de gemiddelde aanbodprijs voor de diensten van (participanten in de rol van) accountants als de gemiddelde contractprijs het hoogst zijn onder het strict liability regime en het laagst onder het no-liability regime, zoals werd verwacht. De verschillen zijn significant.

Tevens constateren zij dat onder het strict liability regime significant minder vaak een accountant in dienst werd genomen dan onder het negligence liability regime. Een verschil was echter niet verwacht. De verschillen zijn voor wat betreft de vraag naar accountants niet significant, wederom in tegenstelling tot de verwachting, tussen het no-liability regime en ofwel het negligence liability regime, dan wel het strict liability regime anderzijds.

Voor wat betreft de frequentie van hoge investeringen door (participanten in de rol van)

managers blijkt dat die frequentie significant hoger ligt onder het negligence liability regime, dan onder het no-liability regime. De verschillen zijn voor wat betreft de frequentie van hoge investeringen door de manager niet significant tussen het strict liability regime en het negligence liability regime. Ook tussen het strict liability en het no-liability regime zijn er geen significante verschillen, voor wat betreft de frequentie van hoge investeringen door de manager. Met name het feit dat dit laatste verschil niet significant was, was onverwacht.

Accountants bleken significant vaker de voor een kwalitatief goede controle noodzakelijke kosten te betalen onder de negligence en strict liability regimes, dan onder het no-liability regime. Accountants bleken echter niet, zoals werd verwacht, significant vaker de benodigde kosten te betalen onder het strict liability regime, dan onder het negligence liability regime.

De prijzen die (participanten in de rol van) beleggers bereid waren te betalen voor het door de manager te verhandelen activum (in de gevallen waar de manager een goede kwaliteit van het activum rapporteerde en de accountant een instemmende verklaring gaf), waren significant hoger onder het strict liability regime, dan onder het negligence liability regime, zoals verwacht. De prijzen waren tevens significant hoger onder het negligence liability regime, dan onder het no-liability regime.

Zonder aftrek van de kosten van controle bleek de efficiëntie van de markt (in termen van gecreëerde waarde) significant hoger onder de negligence en strict liability regimes, dan onder het no-liability regime. Tevens bleek de efficiëntie significant hoger onder het negligence liability regime, dan onder het strict liability regime. Indien de kosten van controle echter wel van de gecreëerde waarde werden afgetrokken, bleken echter geen significante verschillen in efficiëntie tussen de verschillende stelsels. Dopuch en King veronderstellen dat dit werd veroorzaakt doordat de kosten van controle onrealistisch hoog zijn vastgesteld, in vergelijking met de kosten van de investering door de manager en de verwachte opbrengst van het activum.

In tabel 4 zijn de resultaten van de experimenten van Dopuch en King samengevat. Significante verschillen zijn aangeduid door middel van "<" of ">". Indien de resultaten afwijken van de verwachtingen, dan zijn de verwachtingen tussen haakjes aangegeven.

	no-liability versus negligence liability	no-liability versus strict liability	negligence liability versus strict liability
prijs waarvoor controle wordt aangeboden, resp. aanvaard	<	<	<
frequentie van inhuren van accountant	≈ (<)	≈ (<)	> (≈)
frequentie van hoge investeringen door managers	<	≈ (<)	≈
frequentie van betaling van kosten door accountants	<	<	≈ (<)
prijs van activum bij bevestigde, hoog gerapporteerde waarde	<	<	<
niveau van marktefficiëntie (zonder aftrek controlekosten)	<	<	< (≈)

Tabel 4: Resultaten experimenten Dopuch en King (naar Dopuch en King, 1992)